

Сумський державний педагогічний університет
імені А.С.Макаренка

Навчально-науковий інститут фізичної культури

Кафедра логопедії

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Директор ІН інституту
фізичної культури

М. О. Лянной

09 _____ 2022 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
САНІТАРНО-ГІГІЄНИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЛОГОПЕДИЧНОЇ РОБОТИ

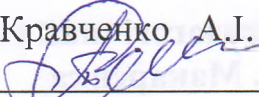
Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка

Спеціальність: 016 Спеціальна освіта

Освітньо-професійна програма: 016 Спеціальна освіта (016.01 Логопедія)
перший (бакалаврський) рівень

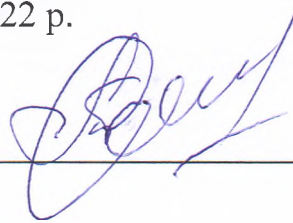
Мова навчання: українська

Погоджено науково-
методичною комісією
ІН інституту фізичної культури
Протокол № 1 від 31.08.2022 р.
Голова
Л.В. Мороз, к. п. н., доцент

Розробник: Кравченко А.І. кандидат педагогічних наук, професор
кафедри логопедії

Робоча програма розглянута і схвалена на засіданні кафедри логопедії
Протокол № 1 від «26» серпня 2022 р.

Завідувач кафедри
Кравченко А.І., к.п.н., професор

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 4	бакалавр	Вибіркова	
		Рік підготовки:	
2-й		2-й	
Семестр			
Загальна кількість годин – 120			
	4-й	4-й	
	Лекції		
	22 год.	4- год.	
	Практичні, семінарські		
	24 год.	6 год.	
	Лабораторні		
	год.	год.	
	Самостійна робота		
	72 год.	108 год.	
Консультації:			
2 год.	2 год.		
Вид контролю:			
залік			

1. Мета вивчення навчальної дисципліни

Програма вивчення вибіркової навчальної дисципліни «Санітарно-гігієнічне забезпечення логопедичної роботи» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» напряму підготовки 016 Спеціальна освіта.

Дисципліна «Санітарно-гігієнічне забезпечення логопедичної роботи» належить до циклу медико-біологічних наук, вивчає вплив різних чинників оточуючого середовища на організм дітей та підлітків у спеціальних закладах освіти, а також різноманітні санітарно-гігієнічні правила та нормативи, які спрямовані на зниження захворюваності, вдосконалення функціональних можливостей, підвищення працездатності та покращення розвитку означеної категорії дітей та підлітків.

Мета дисципліни «Санітарно-гігієнічне забезпечення логопедичної роботи»: сформувати у студентів необхідні теоретичні знання і практичні навички щодо застосування гігієнічних та природних чинників у навчально-виховній роботі з дітьми та підлітками в спеціальних закладах.

Предмет дисципліни «Санітарно-гігієнічне забезпечення логопедичної роботи»: динамічне (в процесі вікового розвитку) вивчення впливу факторів зовнішнього середовища, в тому числі виховання і навчання, на здоров'я дітей і підлітків. Гігієнічні норми також диференціюються відповідно до віку.

Завдання:

- створити умови для оволодіння студентами знаннями з загальної та шкільної гігієни, гігієни дітей та підлітків;
- навчити студентів визначати параметри чинників зовнішнього середовища, використовувати гігієнічні засоби та природні чинники в усіх формах навчально-виховної, розвивальної, корекційної та оздоровчої роботи;
- сприяти оволодінню студентами теоретичними знаннями та практичними навичками для кваліфікованого здійснення професійної діяльності.

У результаті вивчення курсу студенти повинні

Знати:

- вплив різноманітних чинників оточуючого середовища на організм дітей та підлітків та їх гігієнічні нормативи;
- особливості гігієнічного забезпечення навчально-виховного, корекційного та оздоровчого процесу серед дітей та підлітків в спеціальних закладах;
- необхідні заходи щодо профілактики захворювань дітей та підлітків;
- основні елементи здорового способу життя та профілактики шкідливих звичок;
- гігієнічні основи раціонального харчування.

Уміти:

- визначати та оцінювати параметри чинників зовнішнього середовища;
- здійснювати навчально-виховну, корекційну та оздоровчу роботу з дітьми та підлітками в спеціальних закладах на належному санітарно-гігієнічному рівні;
- використовувати гігієнічні засоби та природні чинники в усіх формах навчально-виховної, корекційної та оздоровчої роботи.

У результаті вивчення дисципліни студенти здобувають та поглиблюють знання щодо загальної, шкільної гігієни, гігієни дітей та підлітків, методів гігієнічних досліджень, гігієнічного забезпечення навчально-виховного процесу в спеціальних закладах, основних складових компонентів здорового способу життя, використання гігієнічних чинників для оздоровлення та покращення функціонального стану дітей з психофізичними вадами.

Міждисциплінарні зв'язки дисципліни «Санітарно-гігієнічне забезпечення логопедичної роботи»: тісно пов'язана із педагогікою, загальною, віковою психологією, логопедією, дефектологією, та іншими гуманітарними науками.

2. Передумови для вивчення дисципліни

Вимоги до вихідного рівня знань і умінь, якими повинен володіти студент, приступаючи до вивчення даної дисципліни, – знання базових курсів «Анатомії, фізіології та патології дітей і підлітків», «Анатомія, фізіологія та патологія органів слуху та мовлення», «Мовленнєві та сенсорні системи та їх порушення» «Клінічні основи ДЦП, РВД, ЗПР, РДА».

3. Критерії оцінювання результатів навчання

<i>Кількість балів</i>	<i>Критерії оцінювання навчальних досягнень студента</i>
90 – 100	Студент виявляє творчі здібності, вміє самостійно здобувати знання, без допомоги викладача знаходить та опрацьовує необхідну інформацію, вміє використовувати набуті знання і вміння для творчого вирішення навчальних завдань, переконливо аргументує відповіді, обґрунтовує власні міркування та умозаключення.
82 - 89	Студент вільно володіє вивченим обсягом матеріалу, застосовує його на практиці, правильно вирішує навчальні завдання, самостійно виправляє допущені помилки, кількість яких не значна, добирає аргументи для підтвердження думок.
74 - 81	Студент вміє порівнювати, узагальнювати, систематизувати інформацію під керівництвом викладача; в цілому самостійно застосовувати її на практиці; контролювати власну діяльність; виправляти допущені помилки.
64 - 73	Студент відтворює значну частину теоретичного матеріалу, виявляє знання і розуміння основних положень; з допомогою викладача може аналізувати

	навчальний матеріал, виправляти помилки, серед яких є суттєві.
60 - 63	Студент володіє навчальним матеріалом на рівні, вищому за вихідний, значну частину його відтворює на репродуктивному рівні, з допомогою викладача може виправляти значну кількість суттєвих помилок.
35-59	Студент володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять незначну частину навчального матеріалу.
1 - 34	Студент володіє матеріалом на рівні елементарного розпізнання і відтворення окремих фактів, елементів, об'єктів.

Критерії поточного контролю знань і умінь студентів

1. Поточний контроль теоретичних знань студентів здійснюється за 5-бальною шкалою: 1 – «незадовільно», 2-3 – «задовільно», 4 – «добре», 5 – «відмінно».

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ

Поточний контроль					Самостійна робота	Сума		
РОЗДІЛ 1			РОЗДІЛ 2					
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7		
10	10	10	10	10	10	10	30	100

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82 - 89	B	добре	
74 - 81	C		
64 - 73	D	задовільно	
60 - 63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	незараховано з можливістю повторного складання
0 - 34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	незараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

4. Засоби діагностики результатів навчання

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів навчання є: залік, екзамен, тести, проекти, реферати, есе, презентації результатів виконаних завдань та досліджень.

5. Програма навчальної дисципліни

5.1. Інформаційний зміст навчальної дисципліни

Розділ 1. Основи гігієни дітей та підлітків у системі спеціальної освіти.

Тема 1. Вступ до гігієни (2 год). Предмет і задачі загальної гігієни. Методи гігієни, її види. Становлення гігієни та санітарії. Предмет і задачі гігієни дітей та підлітків в спец. закладах. Значення гігієни в діяльності вчителя-вихователя закладів для дітей та підлітків з психофізичними вадами.

Тема 2. Гігієна повітря та клімат (2 год). Гігієнічне значення погоди. Температура, вологість повітря. Атмосферний тиск, рух повітря. Електричний стан повітряного середовища. Хімічний склад повітря. Забруднення повітря та боротьба з ним. Радіоактивність повітряного середовища.

Тема 3. Гігієна води та ґрунту (2 год). Гігієнічна характеристика питної води. Гігієнічна характеристика джерел водозабезпечення. Очистка та знезараження води. Система водозабезпечення. Гігієнічна характеристика ґрунту.

Тема 4-5. Гігієнічні вимоги до спеціальних закладів для дітей та підлітків (4 год). Загальна характеристика навчально-виховних закладів для дітей та підлітків. Гігієнічні вимоги до розміщення та орієнтації навчально-виховних закладів. Гігієнічні вимоги до будівель навчально-виховних закладів. Гігієнічні вимоги до будівельних матеріалів. Гігієнічні вимоги до освітлення навчально-виховних закладів. Гігієнічні вимоги до опалення і вентиляції навчально-виховних закладів. Санітарно-гігієнічне обслуговування НВЗ. Гігієнічні вимоги до обладнання НВЗ.

Розділ 2. Особиста гігієна та гігієна харчування дітей та підлітків у системі спеціальної освіти.

Тема 6-7 Режим дня дітей та підлітків в спец. закладах. Рухова активність, її роль в житті дітей та підлітків (4 год.)

Гігієнічні принципи організації режиму дня дітей та підлітків. Особливості режиму дня в дошкільних установах. Особливості режиму дня в шкільних установах. Особливості режиму дня в закладах інтернатного типу. Особливості режиму дня в спеціальних закладах для дітей та підлітків. Поняття про рухову активність, її значення в житті дітей та підлітків. Фізичне виховання в дитячих та підліткових закладах.

Тема 8: Гігієна харчування (8 год.)

Поняття про раціональне харчування, вимоги до харчування. Характеристика енерговитрат людини, групи енерговитрат. Режим харчування. Характеристика білків. Характеристика жирів та вуглеводів. Характеристика мінеральних речовин та вітамінів. Вимоги до харчування в дошкільних НВЗ. Вимоги до харчування в шкільних НВЗ.

5.2. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви розділів і тем	Кількість годин									
	Денна форма					Заочна форма				
	Усього	у тому числі				Усього	у тому числі			
		Лекції	Практ.	Лабор.	Самост.р		Лекції	Практ.	Лабор.	Самост.р
Розділ 1. ОСНОВИ ГІГІЄНИ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ В СИСТЕМІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ										
Тема 1. Вступ до гігієни.		2	2		8	16	2	2		12
Тема 2. Гігієна повітря та клімат. Гігієнічне значення погоди.		2	4		8	12				12
Тема 3. Гігієна води та ґрунту.		2	2		8	12				12
Тема 4-5 Гігієнічні вимоги до спеціальних закладів для дітей та підлітків. Гігієнічна характеристика обладнання НВЗ		4	4		8	16				16
Разом за розділом 1		10	12		42	72	2	2		68
Розділ 2. ОСОБИСТА ГІГІЄНА ТА ГІГІЄНА ХАРЧУВАННЯ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ В СИСТЕМІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ										
Тема 6. Особиста гігієна дітей та підлітків в системі корекційної освіти		2	4		10	20	2	2		16
Тема 7. Режим дня дітей та підлітків в спец. закладах.		2	4		10	14				14

Рухова активність, її роль в житті дітей та підлітків									
Тема 8. Гігієна харчування		8	4		10	20		2	18
Разом за розділом 2		12	12		30	48	2	4	52
Усього годин	120	22	24		72	120	4	6	108

Теми лекційних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
1	Тема 1. Вступ до гігієни.	2	2
2	Тема 2. Гігієна повітря та клімат. Гігієнічне значення погоди.	2	
3	Тема 3. Гігієна води та ґрунту.	2	
4	Тема 4-5 Гігієнічні вимоги до спеціальних закладів для дітей та підлітків. Гігієнічна характеристика обладнання НВЗ	4	
5	Тема 6. Особиста гігієна дітей та підлітків в системі корекційної освіти	2	
6	Тема 7. Режим дня дітей та підлітків в спец. закладах. Рухова активність, її роль в житті дітей та підлітків	2	2
7	Тема 8. Гігієна харчування	8	
Разом		22	4

Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
1	Тема 1. Вступ до гігієни.	2	2
2	Тема 2. Гігієна повітря та клімат. Гігієнічне значення погоди.	4	
3	Тема 3. Гігієна води та ґрунту.	2	
4	Тема 4-5 Гігієнічні вимоги до спеціальних закладів для дітей та підлітків. Гігієнічна характеристика обладнання НВЗ	4	
5	Тема 6. Особиста гігієна дітей та підлітків в системі корекційної освіти	4	2
6	Тема 7. Режим дня дітей та підлітків в спец. закладах. Рухова активність, її роль в житті дітей та підлітків	4	2
7	Тема 8. Гігієна харчування	4	
Разом		24	6

Теми самостійних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
1	<p>Тема. Вступ. Предмет, зміст та завдання гігієни дітей та підлітків з порушеннями психофізичного розвитку</p> <p>1. Проаналізувати 10 статей у фахових виданнях з актуальних проблем гігієни.</p> <p>2. Проаналізувати 5 статей у фахових виданнях з актуальних проблем гігієни дітей та підлітків в закладах корекційної освіти.</p>	8	15
2	<p>Тема. Фізичний розвиток і стан здоров'я дітей та підлітків з порушеннями психофізичного розвитку підлітків</p> <p>1. Опрацювати розділ 3 Гігієна дітей та підлітків, главу 10 Гігієнічна оцінка фізичного розвитку та функціонального стану дітей та підлітків (ст.221-242) з посібника Загальна гігієна (Загальна гігієна : посібник для практичних занять / За заг.ред. Даценко І. І. – Львів: Світ, 2001. – 472 с.)</p>	8	20
3	<p>Тема. Гігієнічні основи навчально-виховного процесу в системі корекційної освіти</p> <p>1. Опрацювати розділ 3 Гігієна дітей та підлітків главу 9 Гігієнічне обслуговування дитячих колективів</p>	10	15

	<p>(ст.187-210) з посібника Загальна гігієна (Загальна гігієна : посібник для практичних занять / За заг.ред. Даценко І. І. – Львів: Світ, 2001. – 472 с.).</p> <p>2. Написати реферат на тему: «Гігієна дітей та підлітків в умовах спеціального освітнього закладу» (заклад освіти на вибір студента: спеціальний дошкільний заклад чи спеціальна школа-інтернат)</p>		
4	<p>Тема. Особиста гігієна дітей та підлітків в системі корекційної освіти</p> <p>1. Опрацювати главу 9 Особиста гігієна (ст.399-436) з посібника Загальна гігієна з основами екології людини (Лякшин А. М., Катаєва В. А. Загальна гігієна з основами екології людини: посібник. – М. : Медицина, 204. – 464 с.)</p> <p>2. Написати реферат на тему: «Гігієнічні основи засобів компенсації сенсорних аналізаторів дітей та підлітків з порушеннями психофізичного розвитку»</p>	16	20
5	<p>Тема. Гігієна харчування дітей та підлітків в системі корекційної освіти</p> <p>1. Опрацювати розділ 3 Гігієна харчування, главу 10 Гігієнічна характеристика харчових продуктів та</p>	16	23

	<p>главу 11 Харчові отруєння та їх профілактика (ст.155-181) з посібника Гігієна (Грабович Р. Д. Гігієна / Грабович Р. Д., Познанский С. С., Шахбазян Г. Х. – 3-тє вид., переробл. та доп. – К. : Вища школа, 1981. – 320 с.)</p>		
6	<p>Тема. Загартування, його принципи і види. загартування у практиці спеціальних навчально-виховних закладів</p> <p>Написати реферат на одну з тем:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Гігієнічні основи загартовування. 2. Фізіологічні основи загартовування холодом. 3. Нормування загартовування повітрям. 4. Нормування загартовування водою. 5. Загартовування сонячними променями та його фізіологічні основи. <p>Загартовування в практиці діяльності спеціальних навчально-виховних закладів.</p>	20	20
Разом		72	108

ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Предмет і задачі загальної гігієни. Методи гігієни, її види.
2. Становлення гігієни та санітарії.
3. Предмет і задачі гігієни дітей та підлітків в спец. закладах.
4. Значення гігієни в діяльності вчителя-вихователя закладів для дітей та підлітків з психофізичними вадами.
5. Температура, вологість повітря.
6. Атмосферний тиск, рух повітря.
7. Електричний стан повітряного середовища.
8. Хімічний склад повітря.
9. Забруднення повітря та боротьба з ним.
10. Радіоактивність повітряного середовища.
11. Погода, клімат, мікроклімат, їх значення в роботі вчителя-вихователя закладів для дітей та підлітків з психофізичними вадами.
12. Гігієнічна дія фізичних вправ на м'язову, серцево-судинну, дихальну системи.
13. Принципи та значення загартовування.
14. Здоровий спосіб життя. Оптимальна рухова активність – важливий формуючий фактор здорового способу життя.
15. Фізіологічні основи загартовування холодом.
16. Загартовування водою.
17. Загартовування повітрям.
18. Загартовування сонячним випромінюванням. Способи дозування сонячних ванн.
19. Біоритми людини. Значення біоритмів для організації життєдіяльності дітей та підлітків.
20. Енерговитрати. Методи визначення енерговитрат.
21. Характеристика ліпідів, що входять до складу продуктів харчування. Значення ліпідів для організму. Ліпіди в раціоні дітей та підлітків.

22. Характеристика білків, що входять до складу їжі. Білки в раціоні дітей та підлітків.
23. Характеристика мінеральних речовин, що входять до складу продуктів харчування. Мікроелементи та макроелементи. Значення їх в харчуванні дітей та підлітків.
24. Характеристика вуглеводів, що входять до складу продуктів харчування. Значення вуглеводів для організму. Вуглеводи в харчуванні дітей та підлітків.
25. Вітаміни, їх класифікація. Значення вітамінів для організму людини. Вітаміни в харчуванні дітей та підлітків.
26. Особливості харчування дітей та підлітків.
27. Гігієнічна характеристика води для життя та води плавальних басейнів.
28. Гігієнічна характеристика джерел водозабезпечення. Очистка та знезараження води.
29. Гігієнічна характеристика ґрунту. Значення ґрунту для занять з дітьми та підлітками у спеціальних освітніх закладах.
30. Загальна характеристика навчально-виховних закладів для дітей та підлітків.
31. Гігієнічні вимоги до розміщення та орієнтації навчально-виховних закладів.
32. Гігієнічні вимоги до будівель дошкільних навчально-виховних закладів.
33. Гігієнічні вимоги до будівель шкільних навчально-виховних закладів.
34. Гігієнічні вимоги до будівельних матеріалів.
35. Гігієнічні вимоги до освітлення навчально-виховних закладів.
36. Гігієнічні вимоги до опалення і вентиляції навчально-виховних закладів.
37. Санітарно-гігієнічне обслуговування НВЗ.
38. Гігієнічні вимоги до обладнання дошкільних НВЗ.
39. Гігієнічні вимоги до обладнання шкільних НВЗ.

40. Гігієнічні вимоги до внутрішньої обробки приміщень НВЗ.
41. Водопостачання і каналізація в навчально-виховних закладах.
42. Основні гігієнічні вимоги до навчально-виховного процесу спеціальних закладах освіти, до навчальних приміщень та їх обладнання.
43. Гігієнічні вимоги до місць занять фізичною культурою у НВЗ.
44. Гігієнічні основи фізичного виховання дітей та підлітків.
45. Особливості добового режиму та харчування дітей та підлітків.
46. Гігієна шкіри, обличчя та тіла дітей та підлітків.
47. Гігієнічні вимоги до добового режиму дітей та підлітків.
48. Причини травматизму і його попередження при заняттях оздоровлюючими фізичними вправами серед дітей та підлітків.
49. Гігієнічні вимоги до критих плавальних басейнів.
50. Гігієна одягу дітей та підлітків.
51. Можливості негативного впливу на здоров'я нераціональних занять фізичними вправами.
52. Ознаки сонячного та теплового ударів. Обмороження. Перша допомога.
53. Гігієнічні вимоги до взуття дітей та підлітків.
54. Шкідливі звички, які руйнують здоров'я.
55. Гігієнічні вимоги до спортивно-оздоровчих споруд.
56. Мікроклімат спортзалу школи, спортзалу для ігор, гімнастичного залу.
57. Комплексний вплив метеорологічних факторів на теплообмін людини з оточуючим середовищем, самопочуття і працездатність людини при заняттях фізкультурою.
58. Рухова активність як гігієнічний фактор. Оптимум, мінімум, максимум рухової активності.

**6. Інструменти, обладнання та програмне забезпечення,
використання яких передбачає навчальна дисципліна
(за потребою)**

1. Лекція з елементами бесіди.
2. Індивідуальна та групова самостійна робота.
3. Опорний конспект лекцій.
4. Тематика самостійної роботи.
5. Навчально-методичні посібники для вивчення дисципліни.
6. План проведення занять.
7. Інструктивно-методичні матеріали до практичних занять.

7. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Вайнбаум Я. С. Гигиена физического воспитания и спорта. - М., 2002.
2. Гигиена детей и подростков / Под ред. Г.Н. Сердюковской. - М.: Медицина, 1989. - 320с.
3. Гигиена детей и подростков: Учебник / Под ред. Г. Н. Сердюковской. – М.: медицина, 1989. – 320 с.
4. Гигиена питания / Ванханен В. Д., Смолянский В. Л. и др. - К., 1993.
5. Грабович Р. Д. Гігієна / Грабович Р. Д., Познанский С. С., Шахбазян Г. Х. – 3-тє вид., переробл. та доп. – К. : Вища школа, 1981. – 320 с.
6. Даценко І.І., Габович Р.Д. Профілактична медицина. Загальна гігієна з основами екології. Навчальний посібник. - К.: Здоров'я, 1999. - 694 с.
7. Загальна гігієна: посібник до практичних занять / За ред. І.І. Даценко. - Львів: Світ, 2001. - 471 с.
8. Лаптев А. П., Минх А. Л. Гигиена физической культуры и спорта. - М., 1979.
9. Лаптев А. П., Полиевский С. П. Гигиена. - М., 1990.
10. Лякшин А. М., Катаева В. А. Загальна гігієна з основами екології людини: посібник. – М. : Медицина, 204. – 464 с
11. Маруненко І.М., Неведомська Є.О., Бобрицька В.І. Анатомія і вікова фізіологія з основами шкільної гігієни: Курс лекцій для студ. небіол. спец. вищ. пед. навч. закл. – К.: Професіонал, 2006. – 480 с.
12. Навколишнє середовище і здоров'я / Даценко І. І., Денисюк О. В., Долошицький С. Л. - К., 1993.
13. Пушкар М. П. Основи гігієни. – К., 2000.
14. Чусав Ю. Н. Закаливание школьников. - М., 1985.
15. Энциклопедия здоровья / Перцерий В. Г., Ткач С. М., Андрущук А. А. и др. – К., 1993.

Додаткова:

- 15 Архангельский В. И. Гигиена и экология человека : учебник / В. И. Архангельский, В. Ф. Кириллов. — М. : ГЭОТАР-Медиа, 2012. - 176 с.
- 16 Большакова А. М., Новикова И. М. Общая гигиена. – М. : Медицина, 2002. – 384 с.
- 17 Гигиена : учебник / под ред. акад. РАМН Г. И. Румянцева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ГЭОТАР-Медиа, 2005. – 608 с.
- 18 Гигиена и экология : учебник для студ. сред. проф. учеб. заведений / Н. А. Матвеева, А. В. Леонов, М. П. Грачева и др.; под ред. Н. А. Матвеевой - М.: Изд. центр «Академия», 2005 – 340 с.
- 19 Гигиена с основами экологии человека : учебник / Архангельский В. И. и др.; под ред. П. И. Мельниченко. - М. : ГЭОТАР-Медиа, 2011. - 752 с.
- 20 Гігієна та екологія людини : підручник для студентів вищих медичних навчальних закладів / за заг. ред. В. Г. Бардова. – К., 2005. – 719 с.
- 21 Общая гигиена : пропедевтика гигиены / Е. И. Гончарук, Ю. И. Кудиев, В. Г. Бардов и др. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Вища школа, 1999. – 652 с.
- 22 Покровский В. А. Гигиена : учебник – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Медицина, 1979. – 496 с.
- 23 Трушкина Л. Ю., Трушкин А. Г., Демьянова Л. М. Гигиена и экология человека: учебное пособие. - РОСТОВ н/Д : Феникс, 2003. - 448 с.